

Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri*

Types of Dates Used in the Ottoman Documents

MUSTAFA ÖZSARAY**

Öz

Osmanlı Devleti'nde belge düzenine son derece önem verilmiştir. Bu nedenle belge ve defterlerde çok az istisnalar dışında tarih kesinlikle bulunmaktadır. Tarihi olmayan belgenin delil olma değerinin zayıf olacağı ve bazı karışıklıklara yol açacağı bilindiğinden belge üzerinde tarih bulunmasına dikkat edilmiştir. Fakat farklı tarih türlerinin kimi zaman ay belirtilmeden sadece yıl olarak kullanılması belgenin tarihinin Hicrî mi yoksa Rûmî mi olduğunun tespitinde zorlukla karşılaşılmasına yol açmaktadır. Bu makalede, öncelikle Osmanlı Devleti'nde yazışmalarda tarih kullanımına verilen önem ortaya konulacak, belgeler üzerindeki tarihlerin tespitinde karşılaşılan problemler ele alınacak ve Osmanlı belgelerinde görülen tarihlerin doğru tespit edilmesi için tarih türleri ve kullanım kaideleri hakkında bazı pratik bilgiler verilecektir. Bu bilgilerin ardından ise gün ve ay belirtilmeden sadece yıl belirtilen bir tarihin Hicrî mi yoksa Rûmî mi olduğunu tespit etmeye yarayacak ölçüleri ortaya koyacağız. Böylelikle tarihî araştırmalarda belgelerin tarihlerinin tespitini yapmak ve muhtevasına nüfuz etmek nispeten daha kolay hâle gelecek, yanlış düşme ihtimali çok aza indirgenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Belgeleri, Takvim, Hicrî Tarih, Rûmî Tarih, Mîlâdî Tarih.

ABSTRACT

An utmost importance was given to the document order in the Ottoman Empire. For this reason, dates, with very few exceptions, are certainly present in the documents and registry books in the Ottoman Archives. Since it is known that the value of the document without history will be weak as a source and will cause confusion, it has been paid attention to the date on the document. However,

* Makale geliş tarihi: 02-09-2019, kabul tarihi: 09-10-2019, araştırma makalesi.

** Dr., Araştırmacı, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul-Türkiye, mustafaozsaray1@gmail.com, Orcid.org/0000-0001-7148-3757

the use of different types of dates sometimes only as a year without specifying a month causes difficulties in determining whether the date of the document is Hijri or Julian. In this article, first of all, the importance of the use of date in the correspondence in the Ottoman Empire will be dealt, the problems encountered in the determination of the dates on the documents will be discussed and some practical information will be given about the types of dates and the rules of usage for the accurate determination of the dates seen in the Ottoman documents. Subsequently, we will present the measurements that will help to determine whether the date is Hijri or Julian with only a year without specified day and month. Thus, it will be relatively easier to determine the dates of the documents in historical researches and to penetrate their contents, and the possibility of doing wrong will be minimized.

Keywords: Ottoman Documents, Calendar, Hijri Date, Julian Date, Gregorian Date.

OSMANLI Dönemi belge ve defterleri Osmanlı tarihi ile ilgili siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel araştırmalarda başvurulması gereken birincil kaynaklardandır. Bu belgeler devlet eliyle düzenlendiği için belgelerin orijinalliği bakımından tarihi araştırmalarda güvenilir kaynaklar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte bir belgenin daha kıymetli ve faydalı olabilmesi için üzerinde yazan ve yazılan kişi veya makamların/kalemlerin isimleriyle birlikte belgenin tarih ve numarasının bulunması gerekir.

Bir belgedeki tarihin doğru yazılmış olması o belgenin konusunu anlama açısından da son derece önemlidir. Osmanlı Arşivi kayıtlarına bakıldığında bu usule riayet edildiği, belgelerin tarihlerinin istisnalar dışında müsveddeler de dâhil olmak üzere belge ve defterlerde düzenli olarak bulunduğu görülmektedir. Bu bize Osmanlı Devleti'nde arşiv şuuruna ilk zamanlardan itibaren sahip olduğunu göstermektedir. Bu vasıf kamu adına yetki kullanan devlet adamları ve memurlarda zaten olması gereklidir. Kamu idaresinde bir belge gerek devletin gerekse fertlerin menfaatleri açısından düzgün düzenlenmeli ve arşivcilik usulüne göre muhafaza edilmelidir. Özellikle belgenin tarihi tam ve doğru bir şekilde kaydedilmelidir. İleride yeri geldiğinde değinileceği üzere Hz. Ömer'in halifeliği döneminde daimi surette bir tarihin tespit edilip belgelerde kullanılması gereği de kamu idaresinde bir yanlışlığa düşmekten sakınılması düşüncesinden doğmuştur. Devlet açısından belgelerin düzenli olarak tanzimi kadar onların saklanması ve sonraki nesillere aktarılması da son derece önemlidir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde belge tanzimine önem verildiği kadar bunların saklanmasına da hassasiyet gösterilmiştir. Belgelerin muhafazası için önceleri depolar sonra da müstakil arşiv kurumu oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nde arşivciliğe verilen önemi gösteren birkaç örnek vermek gerekir:

Bunlardan ilki arşivcilik açısından oldukça eski sayılabilecek 29 Cemâziyelâ-hir 913/21 Ocak 1566 tarihli Şehreminine yazılan tezkiredir. Burada, Anadolu vilayeti muhasebecisi ve Rumeli tezkirecisine defter, ahkâm-ı şerife ve arzuhallerin

saklanması için gerekli sandıkların alınması emredilmektedir.¹ Bu husustaki diğer bir örnek yine şehreminine yazılan 28 Receb 973/18 Şubat 1566 tarihli tezkiredir. Bunda ise sarayda bulunan vilayet defterlerinin korunması için kilit ve anahtarlarıyla sandık satın alınması, tamire muhtaç sandıkların da tamir edilerek yapılan harcamaların kaydedilmesi istenmektedir.² İşte bu belgelerde de görüldüğü üzere devlet idaresinde belge ve defterlerin korunmasına devlet yöneticileri tarafından önem verilmesi sonucunda oluşturulan kuruma “Hazine-i Evrak” adı verilmiş, yine bu anlamda “Mahzen-i Evrak” tabiri de arşiv karşılığında kullanılmıştır.³ Daha önceleri değişik depolarda saklanan arşivlik malzeme 1846 yılından itibaren Sadrazam Reşit Paşa'nın bu işe özel olarak tahsis ettiği modern icaplara elverişli Hazine-i Evrak binasında toplanıp muhafaza edilmiştir.⁴

Asıl konumuza gelecek olursak, Osmanlı dönemine ait belgelerde birden çok tarih türünün bulunması ve değişik zamanlarda takvimde yapılan değişiklikler ve tarih türleri arasındaki gün farklarına tam adapte olunamaması geçmişteki resmi muamelat sırasında bazı sıkıntılara ve yanlışlıklara sebep olmuştur. Bu bakımdan günümüz araştırmaları sırasında da aynı sıkıntılarla karşılaşmakta ve yanlışlıklara düşüldüğü olmaktadır. Bazı belgelerde sadece Hicrî, bazı belgelerde Rûmî ve bazı belgelerde ise Milâdî tarih vardır. Özellikle Hicrî tarihlerin yazım usulü belgelerin nevine göre farklılıklar arzettiğinden⁵ gerek arşivde yeni çalışmaya başlayan personel gerekse dışarıdan belgeler üzerinde çalışmak için gelen araştırmacılar açısından bunlara ilk etapta vukufiyet zor olmaktadır. Arşivde bulunan Osmanlıca yazılı aynı belge üzerinde çoğunlukla Hicrî ve Rûmî tarihin birlikte kullanıldığı görülmekte, az da olsa bazı belgelerde -bunlar daha çok Hariciye Nezareti belgelerinde ve yabancılarla yapılan yazışmalarda- Hicrî ve Rûmî takvimlerin Milâdî takvimle birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Tarihlendirmede gün, ay ve yıl olabildiği gibi, ay ve yıl veya sadece yılın yazılı olduğu belgeler de bulunmaktadır. Yine yıl kısmında yılın tam olarak yazılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bir yılın Hicrî mi Rûmî mi olduğunun tespiti, eğer tarihte ay yazılı değilse problem olabilmektedir. Ancak çoğunlukla belgelerde gün, ay ve yıl yazılı olduğu için Hicrî ve Rûmî tarihi ayırt etmek kolaylaşmakta ve bu tarihlerin

¹ BOA, MAD. 2775/824-4 numaralı belge için bkz. Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel, Seher Dilber, Recep Karacakaya, Nuran Koltuk, Ümmihani Ünemlioğlu, *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz, Osmanlı Dönemi I*, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2000), s. 91.

² BOA, MAD. 2775/965-2 numaralı belge için bkz. *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz I*, s. 91.

³ İsmet Binark, *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri*, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994), s. 5-6.

⁴ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz, Osmanlı Dönemi I*, s. 11; Jan Reyhman, Ananiasz Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats (Osmanlı-Türk Diplomatikası El Kitabı)*, Genişleterek İngilizceye Çev. Andrew S. Ehrenkreutz, Türkçe Çev. Mehmet Fethi Atay, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1993), s. 15.

⁵ Hatt-ı hümayûn, irâde-i seniyye, fermân, berât, buyuruldu ve tahrîrât türü belgelerin tarihlerindeki yazım usûlüne dair temel bilgiler için bkz. Orhan Sakin, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), s. 98, 139-142, 189, 237.

birbirine çevrimi pratik olarak tarih çevirme kılavuzları sayesinde yapılmaktadır.⁶ Belge üzerinde tarih bulunmuyorsa tahmini tarih bulma yöntemine başvurulması gerekmekte, bunun tespiti için ise belgenin fiziki yapısına, filigranına, mühür ve tuğralara ve muhtevada geçen kişi, yer ve olaylara bakılmaktadır.

Bu problemlerin üstesinden gelmek için belgelerde kullanılan tarih türlerini ana hatlarıyla tanımamız ve belgeler üzerindeki kullanım usulünü bilmemiz gerekmektedir. Osmanlı belgelerinin doğru okunup değerlendirilmesi takvim ve tarihleme ile ilgili temel konuların bilinmesine bağlıdır.

A. Hicrî Tarih (Târîh-i Hicrî)

1. Tarifi ve Osmanlı'da Kullanımı

Hicrî, Arapçada, hicrete ait, hicretle ilgili anlamına gelir. Hicret ise bir yerden başka bir yere çıkmak demektir.⁷ Hicret, kendi memleketini terkle başka bir yere gitme, göçme, memleket değiştirme anlamlarına da gelir. Peygamber Efendimiz'in Mekke'den Medine'ye göç edip vatanını nakletmesi hadisesi İslam tarihinin başlangıcı sayılır.⁸ Bu olay Milâdî 622 senesine tekabül eder. "Hicrî tarih, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinin başlangıç sayılmak suretiyle tertip olunan tarih için kullanılan tabirdir. Ayın hareketi esas tutulduğu için "Hicrî-i kamerî" denildiği gibi buna "sene-i kameriyye" de denir. Hicrî senede Milâdî ve Rûmî senelerde olduğu gibi 12 ay vardır. Kameri aylar yirmi dokuz ile otuz gün arasında değiştiği için Hicrî tarih ile Milâdî tarih arasında on günden biraz fazla fark vardır.⁹ Bu takvim günümüzde pek çok Müslüman ülkesinde kullanılmaya devam etmektedir. Türkiye'de ise günümüzde Mîlâdî takvim kullanıldığından Hicrî takvim önemli dini günlerin, Ramazan ayı ve dini bayramların belirlenmesinde kullanılmaktadır.¹⁰

Araplar, Hz. İbrahim'den beri Arap takvimini kullanmışlardır. Cahiliye zamanında ayın güneşle bir araya gelmesinin ardından hilal şeklinde görüldüğü geceyi aybaşı kabul etmişler ve tekrar o şekilde görünüşüne kadar geçen müddeti bir ay, on iki ayı da bir sene saymışlardır. Kolaylık maksadıyla da kamerî ayların teklerini çift ve çiftlerini tek kabul etmişlerdir. Yani birinci ay olan Muharrem ve üçüncü ay olan Rebûlevvel ile sair tek ayları otuzar ve Safer, Rebûlâhîr ile diğer çift ayları yirmi dokuz gün olarak itibar etmişlerdir.¹¹

⁶ Hicrî, Rûmî ve Mîlâdî tarihlerin birbirlerine çevrimi için Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından hazırlanan *Takvimü's-Sinîn* adlı esere bakılabileceği gibi internet ortamında Türk Tarih Kurumunun resmi sitesindeki kılavuzdan da yararlanılabilir. *Takvimü's-Sinîn*, Yaşar Yılmaz tarafından "*Hicrî-Rûmî-Mîlâdî Tarihleri Çevirme Kılavuzu*" adıyla orijinaline mutabık olarak 1990 tarihinde transkribe edilmiş, Yücel Dağlı ve Hamit Pehlivanlı tarafından ise modernize edilmek suretiyle daha pratik bir kullanım sağlanmış ve Genelkurmay Basımevi tarafından 1993 yılında Ankara'da basılmıştır.

⁷ Luvis Ma'luf el-Yesûî, *el-Müncid*, Daru'l-Maşrık, (Beirut; 2012), s. 855.

⁸ Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türki*, (Dersaadet 1317), s. 1506.

⁹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983), C. I, s. 812.

¹⁰ www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/2014yeniyl.pdf [Erişim tarihi: 01.10.2019].

¹¹ *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 813.

Cenab-ı Peygamber Veda Haccı sırasında irad ettiği hutbede “İşte zaman şimdi Cenab-ı Hakk’ın göklerle yeri yarattığı gündeki hâl ve şekle döndü. Sene on iki aydır. Bunların dördü haram aylardır. Artık ne nesî¹² var ve ne de yanılır bir sayı var. Hac da bundan böyle Zilhiccededir” diye buyurdu. Bunun üzerine şer î sene on iki kamerî aydan ibaret olmuştur.¹³

Pakalın’ın, Cevdet Paşa’nın “*Takvîmü’l-Edvâr*” adlı eserinden naklettiğine göre İslam tarihinde Hicrî tarihin kabul edilmesi hicretten on yedi sene sonra Hz. Ömer’in hilafeti sırasında vuku bulan şu olay sebebiyle gerçekleşmiştir: Hz. Ömer ile Yemen’e hâkim olarak atadığı Ebu Musa el-Eş ârî arasında geçen mektuplaşmada bir mektubun sonuna Şaban diye yazılmış olup bunun geçmiş senenin Şaban’ı mı, yoksa gelecek senenin Şaban’ı mı olduğu bilinmeyince Hz. Ali ve diğer bazı ashap, “ileride resmi belgelerde ihtilaf ve şüphe olur, bunun bir çaresine bakılmalıdır” diye ihtar ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer bir istişare yaptı. Çeşitli teklifler sonucunda İslam’ın şevketinin zuhuru Peygamberin hicretinden sonra olduğuna mebni hicretin tarih başlangıcı itibar olunması uygun görüldü. Ancak hicret, Rebûlevvel’de olmuş ise de Arabî ayların başlangıcı Muharrem olduğundan Peygamberin hicret gününden iki ay bu kadar gün evvel olan Muharrem’in ilk günü (h. 01 Muharrem 1/m. 16 Temmuz 622) İslam tarihinin başlangıcı kabul edildi. O gün, günlerden Cuma idi.¹⁴

Osmanlı Devleti’nde de esas olarak Hicrî tarih ilk zamanlardan son zamana kadar hep kullanılmıştır. Bununla birlikte Hicrî 09 Muharrem 1256 / Rûmî 01 Mart 1256 / Milâdî 13 Mart 1840 tarihinden itibaren ise Hicrî ve Rûmî takvim birlikte kullanılmaya başlandı. Bu kullanım uluslararası takvimin kabulü olan 26 Kânûn-i Evvel 1341 (31 Aralık 1925) tarihinde Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği 698 sayılı kanunla son bulmuştur.¹⁵

Hicrî 09 Muharrem 1256 / Rûmî 01 Mart 1256 / Milâdî 13 Mart 1840 tarihinden itibaren Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hicrî, Rûmî ve Milâdî tarihlerin birbirine çevrilmesini sağlayan *Takvîmü’s-Sinîn* adlı eseri hazırlayarak büyük bir kolaylık sağladı. Ahmet Muhtar Paşa bu eseri hazırlamasındaki amacını şöyle açıklar:

¹² Cahiliye Döneminde Hicaz Arapları maddi çıkarları doğrultusunda “haram ayların” ve yılın sürelerinde değiştirme yaparlardı. Bu şekilde kameri takvimdeki doğal akışın, yani Allah’ın yaratmasına uygun takvimin değiştirilmesine nesî denilirdi. “İslam öncesinde panayırlar ticari açıdan büyük önem taşımaktaydı. Araplar, savaş ve öldürmelerin yasaklandığı haram aylardan Zilkade ve Zilhiccede bu panayırları düzenlerdi. Panayırların bitiminde hac ziyareti başlar ve Muharrem’in sonunda haram aylarla birlikte geliş gidişler sona ererdi. Ancak bu hareketli dönemde çapulcular ziyaretçilere saldırır ve ticari ilişkilere zarar verirdi. Nesî işiyle görevlendirilmiş yetkililer mesela “Muharrem’in haramını Safer’e erteledim” diyerek bu olumsuzlukları önlemeye çalışırdı. Öte yandan on iki aylık yılın mevsimlere uymadığından panayır ve hac günleri sürekli kayıyordu. Bunları yerlerinde tutabilmek için Müsevî takviminde olduğu gibi bazı yıllara on üçüncü bir ay eklenmesi yoluna gidilmişti.” Bkz. A. Necati Akgür, “Takvim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXXIX s. 487-490; <https://islamansiklopedisi.org.tr/takvim>

¹³ *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 812-813.

¹⁴ Cevdet Paşa, *Takvîmü’l-Edvâr*, (Matbaa-i Ebuzziya, 1300), s. 42’den naklen Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 813-814.

¹⁵ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvîmü’s-Sinîn*, Haz. Yücel Dağlı, Hamit Pehlivanlı, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), bkz. “Açıklamalar” kısmı, s. IX.

“Halk arasında ve resmi dairelerde tarih çevrimi işinde günden güne ortaya çıkan ihtiyaçlara kolaylık sağlamak ve özellikle şer î ve nizâmî mahkemelerde her gün (delil olarak) gösterilen belgelerde yazılı herhangi bir tarihin geçmiş zamanlar vs. gibi kanunî hükümlere esas oluşturan diğer tarihlerde karşılığını birden buluvermek ve Türk diliyle tarih yazımıyla uğraşanların Milâdî tarihle okuyacağı olayların dört mevsimden hangisine tesadüf ettiğini ayların isimleri bildiremeyeceğine mebni okunan olay hakkında tam bir fikir elde edilerek muhakeme yürütebilmesi için o anda mevsimin ne olduğunu öğrenivermek üzere Hicrî senelerle Mâlî ve Milâdî seneler arasında kullanımı kolay bir 'tahvil cetvelinin' lüzumu hissedilmesine mebnî Takvîmü's-Sinîn ismiyle bu eser neşredilmiştir.”¹⁶

Eserin başlangıç kısmında yer alan bilgidен 1331'de *Ceride-i Havadis* gazetesinde neşredildiğini öğreniyoruz. Ahmet Muhtar Paşa bu eserin yazılış usulünü ise şöyle belirtir:

“Mâlî sene tarihi 09 Muharem 1256 Cuma gününden beri eskiden uğradığı “siviş usulü”¹⁷ gibi kesintiye uğramadığından o vakitten beri bütün ayıbyıla ona düzenli bir tarih nazarıyla bakabilmek mümkün olduğundan dolayı o günden beri geçen ve geçecek olan zamanlar için muntazam bir tarih takvimi kabildir. Bunun üzerine senebaşısı eskisi gibi Jülyen takvimi Martının birinci günü bulunmak ve ilk senesi 1256 ve ilk günü 1256 Muharreminin dokuzuncu Cuma günü olmak ve kamerî sene ile birlikte yürümek ve günlerin isimleri her rakamın hizalarında yazılmak üzere cetvelleri hesap ve tanzim ettim. Ona üçüncü bir sütun daha ekleyip Milâdî senenin yeni tarz yani Gregoryen ayları ve günleri de ilave ettiğimden bunların üçünden bilinen herhangi bir günün diğer ikisinde karşılığını ve o günün ismini kolayca bulmak ve halletmek kabil olur.”¹⁸

¹⁶ Takvîmü's-Sinîn, s. XX.

¹⁷ Siviş, lügatte hazf, lağv, fesh demektir. Siviş yılı ise bir devr-i kamerînin son senesi, yani beher 33 kamerî sene ve 4 ayda şemsiye (güneş) ve kameriye (ay) senesi arasında kaybolan bir seneye denir. (Kâmûs-ı Türkî, s. 760.)

¹⁸ Takvîmü's-Sinîn, s. XX.

2. Hicrî Senede Bulunan Ayların İsimleri, Rumuzları ve Gün Sayıları:

Sıra no	Hicrî Ayların İsimleri	Hicrî Ayların Arap Harfleri ile Rumuzları ¹⁹	Hicrî Ayların Latin Harfleri ile Rumuzları ²⁰	Hicrî Ayların Gün Sayıları
01.	Muharrem	م	M.	30
02.	Safer	ص	S.	29
03.	Rebûlevvel	را	Ra.	30
04.	Rebûlâhir	ر	R.	29
05.	Cemâziyelevvel	جا	Ca.	30
06.	Cemâziyelâhir	ج	C.	29
07.	Receb	ب	B.	30
08.	Şa'bân	ش	Ş.	29
09.	Ramazân	ن	N.	30
10.	Şevvâl	ل	L.	29
11.	Zilka'de	ذ	Za.	30
12.	Zilhicce	ذ	Z.	29-30

3. Hicrî Tarihleme Sırasında Kullanılan Bazı Terimler ve Kısaltmalar

Fî: De, da

Sene: Yıl

Tahriren: Yazıldı

Hurrir: Yazıldı

Gurre: Kameri ayın ilk günü

Selh/Gâye: Kameri ayın son günü

Evâil: Kameri ayın birinci günü ile onuncu günü arası

Evâsıt: Kameri ayın on birinci günü ile yirminci günü arası

Evâhir: Kameri ayın yirmi birinci günü ile otuzuncu günü arası

Müntasıf: Kameri ayın ortasındaki gün

El.²¹ - Evâil

Et.²² - Evâsıt

Er.²³ - Evâhir

¹⁹ Osmanlı belgelerinde tarihleme sırasında kullanılmıştır.

²⁰ Osmanlı Arşivi'nde Hicrî tarih esas kabul edilerek tasnif edilen fonlarda gömlek ve belgeler üzerinde kullanılmıştır.

²¹ Osmanlı Arşivi tasnif çalışmaları sırasında gömlek ve belge üzerine tarih yazımı sırasında kullanılmıştır.

²² Osmanlı Arşivi tasnif çalışmaları sırasında gömlek ve belge üzerine tarih yazımı sırasında kullanılmıştır.

²³ Osmanlı Arşivi tasnif çalışmaları sırasında gömlek ve belge üzerine tarih yazımı sırasında kullanılmıştır.

4. Osmanlı Arşivi Belgelerinde Geçen Hicrî Tarihlere Ait Bazı Örnekler

Fî²⁴ 1 Muharrem Sene²⁵ 1218

Tahrîren²⁶ 1 Muharrem 1218

Fî Gurre-i Muharrem Sene 1218

Fî Selh-i Muharrem Sene 1218

Fî Gâye-i Muharrem Sene 1218

Fî Evâil-i Muharrem Sene 1218

Fî Evâsıt-ı Muharrem Sene 1218

Fî Evâhir-i Muharrem Sene 1218

Fî 1 Mim (م) ²⁷ Sene 1218

1 Mim (م) 218

“Tahrîren (veya Hurrîre) fi'l-yevmi'l-evvel min şehri'l-Muharrem sene sitte ve mieteyn ve elf”²⁸ (Yani bu belge, [1218 yılı Muharrem ayının birinci günü yazıldı] demektir.)

Yukarıda rakamla yazılmış tarihlere örnekler verilirken yıl kısmını dört rakamlı olarak gösterdik. Ancak bu şekilde yazım belgelerinde çok azdır. Daha çok sene ifadesinden sonra yılın son iki (örneğin 18) veya son üç rakamının (örneğin 218) şekillerinde yazıldığı görülür. Tarih (örneğin 218) şeklinde yazılı ise bu tarih 1218 olur. Yıl kısmında örneğin sadece son iki rakamdan oluşan 18 yazılı bir tarih varsa bu yıl ya 1018 ya da 1218 olur. Bunun ayrımı ise belgenin muhtevasından tespit edilebileceği gibi kağıtın ve yazının türünden de anlaşılabilir. Yine belge üzerindeki mühür ve imza kısımlarında bulunan isimlerden yola çıkılarak tarihler anlaşılabilir.

B. Rûmî Tarih (Târîh-i Rûmî)

1. Tarifi ve Osmanlı'da Kullanımı

Rûmî, lügatte eskiden Rum denilen Anadolu ve Rumeli'ye ait veya bu yerlerin ahalisinden olan demektir.²⁹ Rum adı asıl olarak Romalılara verilip daha sonra Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması sırasında Bizans cihetine münhasır kalmıştır. Orta Asya halkı Anadolu'ya bu ismi vermişlerdir. Mesela Konya'da yaşayan ünlü mutasavvıf Mevlana Celaleddin'in nisbesi bu sebeple Rûmî diye meşhur olmuştur. Eşrefoğlu Rûmî de bu şekildedir. Şemseddin Sami'ye göre bu isim yalnız yeni Rum cinsiyetine mahsustur. Rum kavmi, Rum karısı, Rum lisanı, Rum mezhebi gibi.³⁰

²⁴ Hicrî tarihlerin başında bulunan “Fî”, harf-i cerlerden olup “de-da, içinde” anlamındadır. Belge, ... tarihinde yazılmıştır demektir. Fî'nin bulunmadığı yazım örnekleri de vardır.

²⁵ Hicrî tarihlerde görülen “sene” ifadesiyle yıl kastedilir. Sene kelimesinin bulunmadığı yazım örnekleri de vardır. Yine “fi” kelimesinin olmayıp “sene” kelimesinin bulunduğu örnekler de mevcuttur.

²⁶ “Fî” kelimesinin yerinde bazen “tahrîren” kelimesinin yazıldığı da görülmektedir. Bu durumda da belge (... tarihinde yazılmıştır) anlamına gelir.

²⁷ Muharrem ayının kısaltması olan Arapçadaki mim harfi. Arapça ayların kısaltmaları yukarıdaki tabloda gösterilmiştir.

²⁸ Tarih, belgelerde bazen bu şekilde yazılı olarak bulunmaktadır.

²⁹ *Kâmûs-ı Türkî*, s. 676.

³⁰ *Kâmûs-ı Türkî*, s. 675.

Osmanlı'da Rûmî tarihin bir diğer adı Mâlî tarihtir. Mâlî-Rûmî takvim, Osmanlı Devleti'nin malî konularda kullandığı güneş sistemine dayalı takvimdir. Bu takvim mali işlemlerde Cumhuriyet devrinde de 1983 yılına kadar kullanılmıştır.³¹

“Mali tarih, Osmanlı Devleti'nce Hicrî tarihin kullanılmasından meydana gelen 10 küsur günlük bir farktan istifade etmek için kabul olunmuştur. Hicrî tarihte aylar 28 ve 29 olduğu halde Malî tarihte Milâdî'de olduğu gibi Şubat müstesna olmak üzere 30 ve 31 gündür. Bu sebeple devlet lehine her sene on günlük bir fark ve bu münasebetle de gelir ve masraflarda o nisbette bir kazanç hâsıl olmuştur.”³²

“Hicrî tarihin mali bakımdan zararını ilk defa nazar-ı dikkate alan ve mali senenin esasını kuran Şikk-ı Evvel Defterdarı (Maliye Nazırı) Âtîf Efendi'dir (ö. 1155/1742-43). Bununla beraber Mart'tan başlayan ve Kânûn-i Evvel sonunda nihayet bulan bu tarihte mevcut fark da sonradan yine Şikk-ı Evvel Defterdarı Moralı Osman Efendi (ö. 1233/1817-18) tarafından düzeltilmiş ve bu suretle Rûmî yahut öteki adıyla Mâlî tarih Osmanlı saltanatının sonuna kadar resmi tarih olarak kullanılmıştır. Ancak adından da anlaşıldığı veçhile mali işler münasebetiyle kabul edilmiş olan bu tarihten sonra da Hicrî tarih bırakılmış değildir. Resmi kâğıtlarda ikisi birden kullanıldığı gibi şairler tarafından doğum, ölüm, rütbe ve sair vesilelerle yazılan tarihler hep Hicrî sene esasına dayanıyordu.”³³

Rûmî tarihle Milâdî tarihin başlangıcı arasında 584 senelik bir fark olduğu için bir Rûmî seneye bu fark ilave edildiğinde Milâdî sene veya Milâdî tarihten bu fark çıkarıldığında Rûmî sene bulunur.³⁴

Rûmî takvim Osmanlılarca Hicrî 1205 (1790) senesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Resmi vesikalarda “Sene-i Mâlîye” suretinde geçmektedir.³⁵ Bu takvimin kullanımı sırasında bazı karışıklıklar da olmaktadır ki bunlara yukarıda Ahmet Muhtar Paşa'nın Takvîmü's-Sinîn adlı eserini yazma amacını belirtirken temas edilmişti. Orada da açıklandığı üzere Hicrî 09 Muharrem 1256 ve Rûmî (Malî) 01 Mart 1256, Milâdî 13 Mart 1840 günü başlangıç sayılmak üzere hazırlanan yeni takvim esas alındı. Bu tarihten itibaren Osmanlı'da Rûmî takvimle Hicrî takvim birlikte kullanıldı. Hazırlanan eserde bu iki tarih türünün yanına Milâdî takvim de ilave edilerek takvimdeki kargaşaya son verilmiş oldu.

Bundan sonra Rûmî tarihte iki değişiklik yapılmıştır: İlk değişiklik 1332 senesi Şubatının 15. günü olmuştur. Bu tarih 1333 senesi Martının 1. günü itibar edilmiştir. Bu ise Milâdî 28 Şubat 1917'e karşılık gelmektedir. İkinci değişiklik ise 01 Kânûn-i Sâni 1334'te (Milâdî 01 Ocak 1918) gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren Rûmî ayların sırası da değişmiştir. Daha önceden Mart'la başlayan Rûmî sene 01 Kânûn-i Sâni 1334'ten (Milâdî 01 Ocak 1918) itibaren Kânûn-i Sâni ile başlamıştır.³⁶

³¹ www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/2014yeniyl.pdf [Erişim tarihi: 1.10.2019].

³² Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, s. 388.

³³ Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, s. 58-59.

³⁴ Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, s. 59.

³⁵ Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, s. 399.

³⁶ Takvîmü's-Sinîn, “Açıklamalar” kısmı, s. IX-X.

Bu değişikliklerle ilgili kanun maddeleri şunlardır:

1332 senesinin Şubatının 15. günü yapılan değişikliğe dair kanun:

“Nizamât Defteri No. 28, shf. 35, Kanun No. 2851

Madde 1: Târîh-i Hicrî-i Kamerî kemâkân isti'mal edilmek şartıyla Devlet-i Osmaniye muâmelâtda mebd-i takvîm müstesna olmak üzere binâenaleyh Bin üç yüz otuz iki (1332) senesi Şubatının on altıncı (16.) günü bin üç yüz otuz üç (1333) senesi Martının birinci (1.) günü itibâr edilecektir.”³⁷

1 Kânûn-i Sâni 1334 (Milâdî 01 Ocak 1918) de yapılan değişikliğe dair kanun:

“Tamîm 615; Sene-i Mâliye Mart ibtidâsından başlayacak ise de 1334 senesi ol bâbdaki Kânûn mücebine Kânûn-i Sâni ibtidâsından ibtidâr eyleyeceği cihetle bütçe ve kuyûd ve defâtir-i mu'âvenesinden ma'ada evrâk defterleri ve evrâk-ı muhâbere numaralarına Kânûn-i Sâni ibtidâsından tebdîl olunması tamîmen teblîğ olunur. 24 Kânûn-i Evvel 1333, Nâzır Namına”³⁸

2. Rûmî (Mâlî) Senede Bulunan Ayların İsimleri, Rumuzları ve Gün Sayıları:

Sıra no	Rûmî Ayların İsimleri	Rûmî Ayların Rumuzları ³⁹	Rûmî Ayların Gün Sayısı	1334 Yılındaki Değişiklik Sonrası Rûmî Ayların Sırası ⁴⁰
01.	Mart	Ma.	31	Kânûn-i Sâni
02.	Nisan	Ni.	30	Şubat
03.	Mayıs	My.	31	Mart
04.	Haziran	H.	30	Nisan
05.	Temmuz	T.	31	Mayıs
06.	Ağustos	A.	31	Haziran
07.	Eylül	E.	30	Temmuz
08.	Teşrin-i Evvel	Te.	31	Ağustos
09.	Teşrin-i Sâni	Ts.	30	Eylül
10.	Kânûn-i Evvel	Ke.	31	Teşrin-i Evvel
11.	Kânûn-i Sâni	Ks.	31	Teşrin-i Sâni
12.	Şubat	Şu.	28-29	Kânûn-i Evvel

C. Milâdî Tarih

1. Tarifi ve Osmanlılar'da Kullanımı

Milâd, Arapça “velâdet” ten gelip, sözlükte bir zatın doğduğu zaman veya gün, özellikle Hz. İsa'nın doğduğu sene demektir. Milâdî ise İsa'nın doğum senesi itibarıyla olan anlamına gelir.⁴¹

³⁷ Takvîmü's-Sinîn, s. IX.

³⁸ Takvîmü's-Sinîn, s. X.

³⁹ Osmanlı Arşivinde Rûmî tarih esas kabul edilerek tasnif edilen fonlarda gömlek ve belgeler üzerinde kullanılmıştır.

⁴⁰ 1334 Kânûn-i Sâni'sinin 01. günü itibarıyla geçerli olmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı döneminde Rûmî ayların sırası Milâdî aylarla denkleştirilmiştir.

⁴¹ Kâmûs-ı Türkî, s. 1443.

Milâdî takvim, “Güneş sistemine dayalı Gregoryen takvimini esas alır. Başlangıç yılı olarak da Hz. İsa’nın doğumu kabul edilir.”⁴²

Bu tarih türü çoğunlukla Osmanlı kurumlarına yabancı devletlerden ve şahıslardan gelen belgelerde görülür. Nezaretlerin kuruluşuna kadar Osmanlı kurumlarından yabancı devlet kurumlarına ve özel şahıslara gönderilen belgelerde ise Hicrî tarihin yanı sıra az da olsa Milâdî tarihin de kullanıldığı olmuştur. Nezaretlerin kurulmasıyla birlikte Osmanlı sefaret ve konsoloslukları ile yabancı devlet temsilcilikleri arasında yapılan yazışmalarda Fransızca kullanıldığı ve hâliyle belgelerdeki tarihlerin de Fransızca olarak yazıldığı görülmektedir.⁴³ Bu şekilde devletin son zamanlarına kadar Milâdî tarih de Osmanlı Devleti’nde kullanılmıştır.

Milâdî takvim, Cumhuriyet Dönemi’nde 26 Aralık 1925 tarihli kanunla resmi takvim olmuştur.⁴⁴

2. Fransızca Milâdî Ayların İsimleri, Kısaltmaları ve Gün Sayıları

Sıra no	Milâdî Ayların Fransızca İsimleri	Milâdî Ayların Türkçe Karşılığı	Milâdî Ayların Fransızca Kısaltmaları ⁴⁵		Milâdî Ayların Gün Sayısı
01.	Janvier	Ocak	Jan.		31
02.	Février	Şubat	Fév.		28-29
03.	Mars	Mart	Mars ⁴⁶		31
04.	Avril	Nisan	Avril		30
05.	Mai	Mayıs	Mai		31
06.	Juin	Haziran	Juin		30
07.	Juillet	Temmuz	Juillet		31
08.	Août	Ağustos	Août		31
09.	Septembre	Eylül	Sept. ⁴⁷	7’bre	30
10.	Octobre	Ekim	Oct.	8’bre	30
11.	Novembre	Kasım	Nov.	9’bre	30
12.	Décembre	Aralık	Déc.	X’bre	31

⁴² www.ttk.gv.tr/templates/resimler/File/2014yeniyl.pdf [Erişim tarihi: 01.10.2019].

⁴³ Osmanlı arşivinde diğer dillerde yazılmış belgeler de vardır. Bunlardaki tarihlerin de belgenin yazıldığı dildeki tarih yazım kurallarına göre düzenlenmiş olduğu unutulmamalıdır.

⁴⁴ www.ttk.gv.tr/templates/resimler/File/2014yeniyl.pdf [Erişim tarihi: 01.10.2019].

⁴⁵ Osmanlı Arşivi’ndeki Fransızca belgelerde Milâdî aylar tam yazıldığı gibi bazen de bu sütunda görüldüğü şekilde yazılabilmektedir.

⁴⁶ Mars-Août arası kısaltılmaz.

⁴⁷ Septembre-Decembre arasındaki ayların kısaltılması tabloda görüldüğü üzere de yazılabilmektedir.

D. Sadece Yılı Yazılı Tarihlerin Hicrî mi Rûmî mi Olduğunun Tespiti

Yukarıda Hicrî ve Rûmî ayların isimleri gösterilmiştir. Bunlara göre Osmanlıca bir belgede geçen tarihte eğer ay yazılı ise tarih türünü tespit etmede bir problem yoktur. Ancak ay belirtilmeden sadece yılı yazılan tarihlerle karşılaşıldığında o tarihin Hicrî mi Rûmî mi olduğunda problem çıkmaktadır. Ayı belli olmayan yılın Milâdî olma ihtimali Osmanlıca belgelerde çok düşük ihtimallidir. Ancak yabancı dilde yazılı ayı belli olmayan yıllarda Milâdî tarih olduğu varsayılması gerekir. Osmanlıca belgelerde ay belirtilmeden sadece yılı yazılan tarihlerle karşılaşıldığında tarih türünün tespiti için şu ölçülerden yararlanılabilir:⁴⁸

1. Rûmî tarih (sene-i maliye) birtakım mali gerekçelerle Hicrî 1205 (m. 1790) yılından itibaren kullanılmaya başlandığına göre bu tarihten önceki ayı belli olmayıp yılı belli olan tarihler Hicrîdir. Mesela bir belgede sadece 1204 veya önceindeki herhangi bir tarih varsa (1152 vs.) gibi.

2. Hicrî 1205 (m. 1790) tarihinden sonra ayı belli olmayıp yılı belli olan tarihlerin tespiti için ise belgenin muhtevasına bakıp bir karar vermek gerekmektedir. Eğer belge (cetvel, makbuz, pusula vb. gibi) vergi, varidat, masarifat, bütçe, tediye, tahsilat vs. gibi mali konularla ilgili ise bu durumda tarihin ağırlıklı olarak Rûmî olduğu varsayılmalıdır. Eğer belgede bunun dışındaki konulardan bahsediliyor ise o zaman Hicrî tarih olduğu düşünülmelidir.

3. Eskiden şairler tarafından doğum, ölüm, rütbe ve sair vesilelerle düşülen tarihlerin Hicrî sene esasına dayandığı bilinmelidir.

4. Mimari eserlerin kitabelerindeki inşa ve tamir tarihleri çoğunlukla Hicrî'dir.

5. Mezar taşlarındaki tarihlerin Hicrî usulde yazılması bir gelenektir. Zaten çoğu mezar taşında Hicrî ibaresi bulunur. Bununla birlikte Rûmî 1321'de (Milâdî 1905) de yapılan nüfus sayımında, tarihler Rûmî yıla göre yazıldığı için bu tarihten sonra ölenlere ait bazı mezar taşlarındaki tarihlerde Rûmî tarih yazılmış olabileceği düşünülmelidir.

6. Günümüzde kullanılan nüfus kayıtlarına da esas teşkil eden Milâdî 1905'teki (Rûmî 1321) nüfus sayımı Rûmî tarih esas alınmak suretiyle yapıldığına göre bu tarihten sonra doğan ve ölenlerin nüfusla ilgili evraklarında geçen tarihler Rûmî'dir.

7. Rûmî 1341 yılının Kanun-ı Evvel ayının 31. gününü takip eden gün, yani 1926 Kanun-ı Sânisî'nin (Ocak ayının) 1. günü itibarıyla Milâdî takvim resmen kullanılmaya başladığından bu tarihten sonraki doğum ve ölüm tarihlerinin Milâdî olduğu bilinmelidir.⁴⁹

8. Üzerinde ay, gün veya yıl hiç tarih bulunmayan bir belge ile karşılaşıldığında ise tarihlendirme sırasında belgenin muhtevasında geçen şahıs isimleri,

⁴⁸ Aşağıda vereceğimiz ölçüleri kullanırken yine de ihtiyatı elden bırakmamak ve tarihin, tahmini olarak tespit edildiği unutulmadan belgenin muhtevasındaki olay, şahıs ve yer adları hakkında ansiklopedik verilerden de istifade etmenin faydalı olacağı bilinmelidir.

⁴⁹ Milâdî takvime geçiş Türkiye Büyük Millet Meclisinde 26 Kânûn-ı Evvel 1341 (m. 26 Aralık 1925) tarihli ve 698 sayılı kanunla olmuştur.

olaylar ve yerlerin tarihi geçmişine ait diğer kaynaklarda verilen bilgilerden yararlanmanın yanı sıra kâğıdın cinsi, filigranı ve üzerindeki imza, mühür, tuğra gibi bilgi verici diğer unsurlardan da istifade edilmelidir.

EXTENDED ABSTRACT

An utmost importance was given to the document order in the Ottoman Empire. For this reason, dates, with very few exceptions, are certainly present in the documents and registry books in the Ottoman Archives. However, the use of different types of dates sometimes only as a year without specifying a month causes difficulties in determining whether the date of the document is Hijri or Julian.

Multiple types of dates in the documents in the Ottoman Archives, changes in the calendar at different times, and inability to fully adapt to the day differences between the types of date have caused some troubles and inaccuracies during the official transactions in the past. In this respect, the same problems are encountered during the current researches and it is seen that mistakes have been made in the dating.

There are only Hijri, Julian or Gregorian dates in some documents. It is seen that the Hijri and Julian dates are used together on the same document written in Ottoman in the Archive, and in rare occasions it is seen that in some documents, these documents are mostly used in the Ministry of Foreign Affairs and in correspondence with foreigners, the Gregorian calendar is used along with the Hijri and Julian calendars.

There are documents that the date may include day, month and year, as well as only month and year or only the year. The determination of whether a year is Hijri or Julian may be a problem if the month is not written. However, it is easier to distinguish between Hijri and Julian dates, since the days, months and years are mostly written on the documents and the conversion of these dates to each other is practically done by means of calendar conversion guides.

If there is no date on the document, the method of date estimation should be used, and the physical structure of the document, watermark, seal and Sultan's signature and the persons, places and events in the content are examined.

In order to overcome these problems, we need to know the types of dates used in the documents in general and also know their procedure of usage on the documents. In this respect, the names, pseudonyms and number of the days of the months in Hijri, Julian and Gregorian years are shown in tables within the article. It is necessary to memorize these. Also, the date writing forms and the terms used during writing are explained.

It is necessary to determine whether the written dates in the documents are Hijri or Julian at first. If the month is written next to the year, there is no problem in determining the type of date. However, there is a problem in determining the date whether it is Hijri or Rumi when only the dates of the year are encountered without specifying the month. It is very unlikely in Ottoman documents that the year being Gregorian if the month is not specified. However, it should be assumed that there is a Gregorian date on the documents in a foreign language without month. Therefore, when the dates written as year are encountered in the Ottoman documents without specifying the month, some measurements can be used to determine the type of date, which are specified in the last part of the article.

Kaynakça

- Akgür, A. Necati: “Takvim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/takvim>
- Binark, İsmet: *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün Faaliyetleri*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994.
- Demirbaş, Uğurhan v.dğr.: *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz, Osmanlı Dönemi I*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa: *Takvîmü's-Sinîn*, Haz. Yücel Dağlı, Hamit Pehlivanlı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- Luvis Ma'luf el-Yesûî: *el-Müncid*, Beyrut: Daru'l-Maşrık, 2012.
- Pakalın, M. Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Sözlüğü, C. I-II-III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.
- Reychman, Jan ve Zajaczkowski, Ananiasz: *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats (Osmanlı-Türk DiplomatİKası El Kitabı)*, Genişleterek İngilizceye Çev. Andrew S. Ehrenkreutz, İngilizce'den Türkçe'ye Çev. Mehmet Fethi Atay, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Sakin, Orhan: *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- Şemseddin Sami: *Kamûs-ı Türkî*, Dersaadet: 1317.
- www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/2014yeniyl.pdf [Erişim tarihi: 01.10.2019].